

MAQTÍMQULI HÁM BERDAQ DÓRETIW SHILIGINDEGI AYÍRÍM MÁSELELERINÍŇ ANALIZI

Kurtklicheva Sabrona

Qaraqalpaq mámleketlik universiteti

Qaraqalpaq filologiyası hám jurnalistika fakulteti 2-studenti

Annotaciya: *Bul maqalada qaraqalpaq-türkmen ádebiy baylanısları tariyxı haqqında hám de türkmen xalıq shayırları Maqtımqulı, qaraqalpaq xalıq shayırları Berdaqtıń poeziyasın tálim-tárbiyalıq harakterdegi shıǵarmaların Maqtımqulı menen Berdaqtıń súwretlegen jaqsılıq, jamanlıq, social teńsizlik ózine tán qásiyetleri, mazmunı hám t.b máseleler salıstırmalı analizlenedi olardıń uqsaslıqları hám ózgeshelikleri anıqlanadı.*

Tayanış sózler: *metafora, buwın sanı, poeziya, radif, tımsalıy obraz, arap-parsı sózler, jámiyet.*

Annotation: *This article analyzes the history of Karakalpak-Turkmen literary relations, as well as the poetry of the Turkmen people's poet Magtymguly and the Karakalpak people's poet Berdaq, their works in the educational and upbringing movement. Magtymguly and Berdaq's depictions of good, evil, social inequality, their unique characteristics, content, and other issues are analyzed through comparative analysis, revealing their similarities and differences.*

Keywords: *metaphor, syllable number, poetry, rhyme, metaphorical image, Arabic-Persian words, society.*

Аннотация: *В данной статье анализируется история каракалпакско-туркменских литературных связей, а также поэзия туркменского народного поэта Махтумкули и каракалпакского народного поэта Бердака, их произведения, посвященные образовательному и воспитательному движению. Сравнительно анализируются изображенные Махтумкули и Бердаком добро, зло, социальное неравенство, их специфические особенности, содержание и другие вопросы, выявляются их сходства и различия.*

Ключевые слова: *метафора, слоговое число, поэзия, редиф, аллегорический образ, арабо-персидские слова, общество.*

Ádebiyattaǵı rawajlanıw kórkem izlenislerdiń hám de, ádebiy baylanıslardıń nátiyjesinde payda boladı. Atap aytqanda, ádebiy baylanıslar ádebiyattaǵı folklorlıq shıǵarmalardan baslanadı. „Góruǵlı“, „Ǵarıp-ashıq“, „Sayatxan-Xamre“ hám t.b dástanlardıń türkmenler, azerbayjanlar, ózbekler hám qaraqalpaqlar arasında tıǵız óz-ara baylanıslar nátiyjesinde taraǵanlıǵın tastıyıqlap, professor S.A.Kariev óziniń doktorlıq dissertaciyasınıń avtoreferatında minaday juwmaqqa keledi: Júdá **eskerli** minaday xalıq dástanları: „Shásenem hám Ǵarip“, „Sayat hám Xamre“, „Nejep

o‘g‘lan’’, ayriqsha xalq eposi „G‘oru‘g‘li’’ XVIII-XIX asirdegi t‘urkmen shayirlari d‘oretiwshilinde folklorliq d‘arekleri bolip esaplanadi. Olard‘in ayirmashiliqlarin ham jane de t‘urkmenlerd‘in ham olard‘in jaqin qon‘silari ‘ozbeklerd‘in, azerbayjanlard‘in ham qaraqalpaqlard‘in awizeki ham jazba ‘adebiyatlarinda‘gi ‘oz-ara baylanisti izertlew olard‘in arasinda m‘adeniy baylanistin haqiyqatligin aship beredi’’ (1).

Rasinda da, t‘urkmen ham qaraqalpaq ‘adebiyat birin-birin toliqtirip rawajlanbaqta. Olard‘in baslang‘ish derekleri folklardan baslang‘an bolsa, keyin shayirlard‘in qosiqlari arqali ‘adebiy baylanislar rawajlandi. Qaraqalpaq poeziyasinda t‘urkmen shayiri Maqtımqulınıń qosiqlari keńnen taralg‘an.

T‘urkmen xalqınıń ullı s‘oz sheberi Maqtımqulı Pıra‘gı g‘okleń t‘urkmenlerindendir. „Pıra‘gı’’ onıń laqabı. Ol **taqmınan** (shama menen) 1724-jılı G‘urgen d‘aryasınıń Hajıgowshan degen jerinde tuwıl‘an. Ol ‘omriniń k‘opshilik waqtın Etrek, G‘urgen, Garrıgala degen jerlerde keshiredi. Shayır „‘Aleme belgilidir’’ qosı‘ında:

Y‘ar geler, wagt-da gider, gaflata ‘cykmyş g‘ozlerim.

A‘a‘ayn dıysen a‘cylmaz, ne agyr u‘ykudyr.

Bilmi‘yan soranlara a‘ydyń, bu garyp adymyz.

Asly-gerkez, yurdy-Etrek, ady-Magtımgulydyr.

dep, ‘oz atı qaydan ekenligi ham kimligin aytadı. Maqtımqulınıń ‘akesi D‘awletm‘ammet Azadı, anası Orazg‘ul bol‘an. Maqtımqulınıń d‘oretiwshiligi t‘urkiy tildegi ‘adebiyatlardı bir-birine jaqınlastırıwda jetekshilik wazıypasın atqar‘an ‘ulken tul‘galard‘in biri bolip esaplanadi.

Qaraqalpaq-t‘urkmen ‘adebiy baylanislarınan s‘oz balaytu‘g‘ın bolsaq eń aldı menen Maqtımqulınıń shı‘garmalarınan baslaw‘ga tuwrı keledi. Maqtımqulı k‘orkem ‘adebiyatqa baylanisli tilde xalq m‘adeniyatınıń rawajlanıwı jane onıń tiykar‘gı sh‘artlerinen biri dep esaplag‘an. Onıń qosiqlarında xalıqqa t‘usinbew, arap-parsı, s‘ozleri kem ushıraydı. Bul bolsa onıń qosiqların t‘usinikli oqıw‘ga j‘ardem beredi. Shayır xalqınıń tiline tayanıp onnan dilwarlıqtı s‘ozge sheshenlikti tı‘gız ‘uyrengen. Maqtımqulı metaforalar, buwın sanları b‘orttirip ayıl‘an g‘ap sıyaqlı k‘orkem qurallar keń qollanıwı qosiqlarınıń k‘orkemlik obrazlılı‘g‘ın asır‘an.

Magtımguly, garyplaryń g‘ozbaşy,

Daşlary y‘andyrar, ereder daşy.

Maqtımqulınıń bunday gumanistik ideyalar menen suwarıl‘an qosiqları ‘ugit-násiyat motivleri qaraqalpaq shayirlarınıń dıqqatın awdarıp keldi. Kúnxoja, Berdaq, ‘Ajiniyaz sıyaqlı klassik w‘akilleri Maqtımqulını ‘ozlerine ustaz sana‘an. Sonlıqtan qaraqalpaq ‘adebiyatınıń tariyxı izertlewshi B.Ismaylov „Qaraqalpaq xalqı ‘oz shayirları Kúnxoja, ‘Ajiniyaz Berdaqın qanday bilse, t‘urkmen Maqtımqulını da sonday biledi. Onıń atı joqarıda‘gi shayirlard‘in atı menen qatar tilge alınadı’’-deydi.(2)

Maqtımqulınıń d‘oretiwshiligine ayriqsha iqlas qoy‘an ham onıń **tradisiyaların** (d‘ástúrlerin) izbe-iz dawam ettirgen shayır Berdaq. Onıń qosiqlarında xalıqshıl watan‘ga sadıqlıq didaktikalıq social teńsizlik motivlerinde jazıl‘an

qosıqlarında dóretiwshilik tásirin kúshli bolǵanın kóremiz. Berdaq ustazına bolǵan húrmetin óz qosıqlarında bayanlap keldi. Óziniń „Izler edim” qosıǵında ustazına bolǵan sheksiz húrmetin bayan etedi:

Maqtımqulını oqıǵanda,
Aytar edim hár zamanda,
„Kemis barma begler onda?”
Sózın táwip qılar edim.(3)

Berdag poeziyasında Maqtımqulınıń qosıqlarınıń táhiri júdá kúshli. Bunıń tiyqarǵı sebebi biziń pikirimiz boyınsha Maqtımqulınıń qosıqlarınıń xalıqshılıǵında ápiwayı túsiniqli bolıwı. Xalıqtı qádirlep joqarı bahaǵa qoyǵan.

Dünyäde çohdur ummanlar
Dört sany umman görüner
Mähirli daşdan görüner
Daglarda duman görüner.(4)

Berdagtıń da jámiyetlik teńsizlikten narazı bolıp jazılǵan shıǵarmalarınıń arasında Maqtımqulı poeziyası menen únles bolıp keletuǵın „Kórindi” sózi radif ornında qollanılǵan úlken bir qosıǵı bar. Mine usı qosıqtıń ayırım kúpletlerin Maqtımqulı menen salıstırıp kóreyik:

Adamǵa miyrimsiz jalladlar, jawlar,
Xalıqtı jılatqan atalıq-xanlar,
Basqa awır qayǵı salǵan zalımlar,
Kózlerime shayan-jılan kórindi...

Bul qosıqta feodallıq dizimge keskin narazılıq ruwxı Berdaq shayır jasaǵan zamannıń nápesi, eń áhmiyetlisi shayır kórkem basınnan keshirgen unamsız qubılıslardıń ádebiy obrazı óz sáwleleniwini tapqan. Onıń Maqtımqulınıń qosıǵınan ayırmashılıǵı sonda Berdaqtıń satirasınıń ótkir ushı konkret adamlarǵa baǵdarlangan sol dáwirdegi patsha xan beg hám basqada hámeldarlardıń jámiyetli buzıwshılar ekenligi ashıq ayıladı. Maqtımqulı dóretiwshiliginde adamlarda jaqsı pazıyetlerdi qalıplestiriwde násiyxatlı qosıqlar úlken orın tutadı. Onıń „Janına tiymez”, „Turǵın keledi”, „El jaqsı”, „Ayrıлма” sıyaqlı birqansha qosıqları didaktikalıq temada jazılǵan.

Al, endi Berdaqtıń qosıqlarındaǵı Maqtımqulıǵa únleslik motivleri usınıń qurılısın tastıyıqlap otır. Berdaqtıń „Búlbil” dep atalǵan qosıǵındaǵı tómendegi qatarlardı alıp kóreyik:

Sheńgelge qonǵan búlbúldiń,
Shımshıq qurlım sáni bolmas,
Ishqısında qızıl gúldiń
Sayrasa dármanı bolmas...

Berdagtıń bul qosıǵında tımsalıy obraz búlbúl arqalı adamıyzat ómirindegi qıymshılıqlardı, qayǵı hásiretke tolıq xalıq dártin jırlawdı máqset etken. Hár gúldiń

öz búlbili, hár baǵdın óz baǵbanı hár jurttın óz hárkimniń óz makanı boladı degen ómir hesh qashan ómir insańa wapa keltirmeydi.

Al, Maqtımqulınıń „Atsha bolmas” degen qosıǵında bul pikirdiń ózgeshe bir sáwlesin kóremiz:

Haryń işi hardyr, dostlar
Müń magtasañ atça-bolmaz,
Bedasyła amal etse
Biliń, asylzada bolmaz.

Qaraqalpaq-türkmen ádebiy baylanısınıń eń jarqın eń ullı eń bir tilge alıp aytatuǵın faktleriniń biri Maqtımqulınıń shıǵarmalarınıń qaraqalpaqlar arasına tarawı, onıń dóretpeleriniń xalıqtıń tuwısqan poeziyası sıpatında el arasında oqılıwı hám ayılıwı menen baylanıslı.

Juwmaqlastırıp aytqanda, qaraqalpaq hám türkmen ádebiyatındaǵı ádebiy baylanıslar hám de olardıń do‘retiwshilik qatnası janlanıp ádebiyatlarınıń óz ara baylanısı biri-birin tolıqtırıp barıw prosesiniń tórkini júda tereń. Türkmen klassik ádebiyatınıń sárdarı Maqtımqulınıń, qaraqalpaq ádebiyatınıń klassik shayı Berdaqtıń úgit-násiyat qosıqları úlken húrmet penen ayılıadı hám de oqılıadı. Ádebiy baylanıs máselelerin arnawlı izertlew dep esaplayman.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. С. А. Каррыев. Из истории взаимосвязей туркменской литература и литератур народов Советского Востока. Афтореф дис сертации на сщискание ученой степеии доктора филологических наук. Ашхабад, 1968, стр. 13.
2. Б. Исмайлов. „Мактымкули каракалпак эдебиятинда”, „Совет Каракалпастаны газетасы”, 21-сентябрь 1957-жыл.
3. Бердақ. Танламалы шығармалар, „Каракалпакстан баспасы”, Нокис, 1986 ж, 116-бет.
4. Магтымгулы. Сайланан эсерлер. Ики томлык. 2-том. „Туркменистан неширяти”, Ашгабат, 1983-йил, 188-бет.